

STANJE, MOGUĆNOSTI I PERSPEKTIVE VEŠTAČENJA U OBLASTI INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA

*Prof. dr Milan Milošević, vanredni profesor
Policijska akademija, Humska 22 Beograd
milan2003@ptt.yu*

The task of criminal court is to undertake a series of proceedings to establish controversial facts in order to clarify and solve a particular criminal case. To do this, the criminal court requires assistance from the parties in the criminal proceedings and other participants in the proceedings, some of which possess expertise unconnected with law (expert witness, specialist). The procedural activity of such subjects represents a form of using expertise in the procedure.

Having perceived the actual state of affairs in this area, as well as the possibilities and perspectives of contribution of experts to the prevention of modern techniques and technology use to the criminal purpose or in relation to that, the expertise given by these experts, a conclusion can be made that it is still insufficiently used in the field of detecting the conditions and causes that contribute to the preparation of the criminal act. Thus, new modalities for more efficient prevention done by expertise must necessarily be found in future. The experts have a special responsibility in respect to that.

Key words: criminal procedure, expertise, special knowledge, expert witness, information technology

Zadatak krivičnog suda sastoji se u preduzimanju niza krivičnoprocesnih radnji sa ciljem utvrđivanja spornih činjenica radi rasvetljenja i rešenja krivične stvari. Krivičnom sudu u tome pomažu krivičnoprocesne stranke i drugi procesni subjekti, od kojih neki vladaju posebnim stručnim znanjima iz vanpravnih oblasti (veštak, specijalista). Procena delatnosti takvih subjekata predstavlja oblik korišćenja posebnih stručnih znanja u postupku.

Sagledavajući stanje, mogućnosti i perspektive doprinosa veštaka sprečavanju zloupotreba informacione tehnologije u kriminalne svrhe ili u vezi sa tim, tj. sagledavajući stručnu pomoć koju organu krivičnog postupka pružaju ovi subjekti, zaključuje se da se ona još uvek nedovoljno koristi, posebno na planu otkrivanja uzroka i uslova koji doprinose vršenju krivičnih dela. Zbog toga se u budućnosti moraju iznaći adekvatniji modaliteti za veštačenje. Posebnu odgovornost za to imaju upravo stručnjaci za informacione tehnologije.

Ključne reči: Krivični postupak, stručno znanje, veštačenje, veštak, informacione tehnologije

Uvodna razmatranja

Kontinuirani razvoj nauke i tehnike s kraja XX veka značajno je uticao i na razvoj kriminaliteta, u smislu izmene načina izvršenja dela (npr. krijumčarenje embriona i ljudskih organa, prevare izvršene simulatorima telefonskih kartica – TKS i sl.), odnosno planiranja (*conspiracy*) ili prikrivanja krivičnih dela i njihovih izvršilaca, ali i u pogledu nastanka nekih od najsofisticiranijih oblika tzv. novog kriminaliteta. To posebno važi za krivična dela koja su rezultat zloupotrebe dostignuća informacionih tehnologija, a koja se načelno mogu podeliti na ona kod kojih je računar objekt radnje izvršenja (*Computer*

Crime) i na ona kod kojih je računar sredstvo izvršenja (*Computer Related Crime*) – dok dela protivzakonitog korišćenja interneta (*Netcrime*) predstavljaju posebnu podvrstu.

Postavlja se problem adekvatne taktike u sprečavanju i suzbijanju ovakvih, modernih oblika kriminaliteta? Preporuke Interpolu ukazuju na potrebu formiranja specijalnih odeljenja policije za prevenciju, unapređenje tehničkih sredstava i čitav niz drugih mera u skladu sa poznatim stavom teorije da visokoj tehnici kriminalaca treba suprotstaviti još višu tehniku kriminalista. Najzad, razvoj nauke i tehnike ovim putem utiče i na porast potrebe za pružanjem sve raznovrsnije i složenije pomoći krivičnom sudu, posebno radi rasvetljenja i rešenja dela "novog" kriminaliteta.

Naime, poznato je da savremeni krivični postupak, kao i svi tipovi krivične procedure koji su mu prethodili, odražava u sebi bitne crte sredine i vremena u kome se odvija. Savremeno doba pretpostavlja strogu naučnu i stručnu specijalizaciju, u okviru koje svako obavlja samo onaj deo posla za koji je kompetentan i to u gotovo svim oblastima ljudske delatnosti, pa i u krivičnom postupku. U takvoj situaciji je sudija ovlašćen da donosi definitivnu sudsku odluku na osnovu stručnog pravničkog i laičkog vanpravnog znanja, ali je često faktički nemoćan da sam to učini efikasno i valjano zbog neposjedovanja dovoljnog znanja iz vanpravne oblasti (medicine, informatike i sl.). Uvođenjem veštaka, a potom i sve šireg kruga stručnih lica, pružena je mogućnost sudu da se u krivičnom postupku koristi tekovinama odgovarajućih specijalnih znanja iz bilo koje oblasti nauke, tehnike, umetnosti ili zanata. Time je suštinski prevaziđen nesklad između formalnih ovlašćenja i faktičke nemogućnosti kompetentnog donošenja konačne sudske odluke.

Sve ovo ukazuje na apriorno veliki značaj iskaza veštaka u praksi koji se, međutim, ponekad i prenaglašava [Matijević, 1983:8]. Istovremeno brojne i značajne analize ukazuju na čitav niz problema vezanih za primenu stručnog znanja u krivičnom postupku. S tim u vezi pravilno se primećuje da probleme u vezi veštačenja teoretičari razmatraju prvenstveno sa procesnog aspekta (pitanja odnosa veštaka sa organom krivičnog postupka), dok se kod praktičara redovno polazi od propusta u organizaciji sudskih veštačenja i slabosti u saradnji veštaka sa sudom i drugim krivičnoprocesnim subjektima [Krapac;1985: 3].

Posebno stručno znanje

Ostvarenje osnovnog zadatka krivičnog procesnog prava - rasvetljenje i rešenje krivične stvari – podrazumeva, pre svega, da se u zakonom predviđenom postupku utvrde činjenice. Metodi saznanja koje krivični sud tom prilikom koristi u praksi se svode na dve vrste prethodnih saznanja. Najpre, reč je o prethodnim saznanjima koja su imanentna opštoj kulturi i iskustvu prosečnog čoveka, a sudija ih lično poseduje i koristi (npr. kod uviđaja, rekonstrukcije, pretresanja) ili do njih dolazi u procesu iskazivanja određenih procesnih subjekata (okrivljenog, oštećenog, svedoka). Drugi je metod korišćenja prethodnih saznanja iz pojedinih oblasti nauke, tehnike, umetnosti ili zanata, a krivični sud ove podatke dobija kroz delatnosti onih procesnih subjekata koji ovim i ovakvim znanjem raspolažu (veštak, specijalista). Podaci dobijeni na ovaj način su kvalitativno dominantni i, po pravilu, služe kao osnov za utvrđivanje i proveravanje činjenica dobijenih korišćenjem prvog metoda.

Prema tome, pod posebnim stručnim znanjem podrazumevamo specijalno znanje iz bilo koje vanpravne oblasti koje prerasta granice prosečnog obrazovanja i životnog iskustva. Obim tog znanja nije od značaja - to može biti i neki zanat ali i vrhunsko naučno ili umetničko saznanje. Takođe, imajući u vidu složenost i raznovrsnost moguće sadržine posebnog stručnog znanja naš zakonodavac se ni u Srbiji ni u Crnoj Gori nije upuštao u

pokušaj bližeg određenja te sadržine u okviru Zakonika o krivičnom postupku i drugih zakona iz ove oblasti. Podzakonski akti u kojima se to, po prirodi stvari, moralo pokušati još jasnije ukazuju na prirodu problema.

Tako se u jednom propisu iz 1975. godine [Uputstvo o postupku revizije stalnih sudskih veštaka Okružnog suda u Beogradu] taksativno nabroja 17 oblasti posebnog stručnog znanja i to: veterina, zanatstvo, arhitektura, geodezija, građevinarstvo, geologija, elektrotehnika, mašinska tehnika, saobraćaj, tehnologija, zaštita na radu, filatelija, poljoprivreda, šumarstvo, trgovina, medicina i ekonomsko-finansijska struka (aktuarstvo). Dalje, u okviru medicinske struke nabrajaju se: sudska medicina, neuropsihijatrija, opšta hirurgija, neurohirurgija, maksilofacijalna hirurgija, akušerstvo, ginekologija, bakteriologija, dermatovenerologija, otorinolaringologija, interna medicina, medicina rada, oftomologija, plastična i rekonstruktivna hirurgija, pedijatrija, radiologija, stomatologija, fiziologija, medicinska psihologija, fizikalna medicina i rehabilitacija. Iz oblasti zanatstva pobrojani su: automehaničarski, autolimarski, autoelektričarski, bravarski, juvelirski, grafičarski, elektroinstalaterski, kamenorezački, keramičarski, kožarski, kozmetičarski, krznarski, krojački, limarski, mašinbravarski, metalostrugarski, mesarski, kobasičarski, obučarski, optičarski, pekarski, pečatorezački, graverski, staklorezački, stolarski, fotografski, časovničarski, frizerski, šeširdžijski i tašnerski zanat, te oblast izrade medicinskih uređaja.

Analiza ovog pokušaja da se taksativno nabroje oblasti vanpravnih struka koje mogu biti primenjene u krivičnom postupku već na prvi pogled otkriva brojne slabosti i nedostatke, ne samo ovog već i svakog sličnog nastojanja. Ovde nedostaju i neka u praksi široko primenjena znanja iz oblasti određenih struka (na primer pedagoške, kriminalističko tehničke i dr.), dok se neke struke teško mogu primeniti u savremenom krivičnom postupku imajući u vidu eventualna sporna pitanja iz takvih oblasti (npr. šeširdžijski zanat). Takođe, ozbiljan problem u pokušaju ovakvog nabrojanja, pa i grupisanja, jeste činjenica da se predmeti bliskih struka međusobno prepliću i ukrštaju, budući da se znanja iz određenih struka istovremeno javljaju i kao znanja pomoćnih i dopunskih struka. Jedino se među starim zanatskim strukama mogu naći i takve koje nisu vezane za bilo koju drugu struku ali se znanja iz ovih oblasti zanemarljivo retko koriste u krivičnom postupku (npr. frizerski zanat).

Posebno je značajna okolnost da su u ovom podzakonskom aktu u potpunosti izostavljene struke od značaja za suzbijanje "novog" kriminaliteta, u prvom redu onih krivičnih dela koja su rezultat zloupotrebe informacionih tehnologija. Naime, nesporno je da u savremenim uslovima veštačenje iz oblasti informacionih tehnologija ima esencijalni značaj za utvrđivanje materijalne istine u krivičnom postupku. Pomoć sudskih veštaka za informacione tehnologije krivičnom sudu, javnom tužiocu, okrivljenom i njegovom braniocu i drugim procesnim subjektima (oštećenom, zakonskom zastupniku, punomoćniku) već sada je *conditio sine qua non*, a naročito će to biti u bliskoj budućnosti.

Utoliko više iznenađuje zvanični popis sudskih veštaka u Srbiji za 2003. godinu, sastavljen prema rešenjima o objavljivanju registra stalnih sudskih veštaka za koja su rešenja doneta u periodu od marta 1991. do aprila 2004. godine (*Službeni glasnik RS*, br. 36/94, sa kasnijim izmenama i dopunama – zaključno sa 12/2004). Naime, u njemu su za oblast informatike u čitavoj Republici eksplicite registrovana samo dva veštaka, i to obojica za područje Okružnog suda u Beogradu (SIC !). Ovo i dodatno iznenađuje imajući u vidu okolnost da je u međuvremenu oformljeno Udruženje sudskih veštaka za informacione tehnologije sa sedištem u Beogradu, da je zakonski normirano delovanje Republičkog

zavoda za informatiku i internet koji se bavi unapređenjem i razvojem informacionih tehnologija, da je u okviru Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala MUP Republike Srbije formirano posebno odeljenje za suzbijanje zloupotreba informacionih tehnologija u kriminalne svrhe, i sl.

U svakom slučaju se o sadržini posebnog stručnog znanja u krivičnom postupku može govoriti samo načelno, i to prevashodno sa aspekta učestalosti primene u praksi, ali nikada kategorično budući da je sud slobodan da u svakom konkretnom slučaju odluči da li mu je i kakvo posebno stručno znanje ili umenje potrebno.

Pojam veštaka

U srpskom književnom i narodnom jeziku rečju "veštak" označava se iskusan, vešt, pouzdan ili oproban čovek, ali istovremeno i dobar poznavalac nečega - znalac tj. stručnjak. U pravnoj terminologiji izrazom veštak (*expertus, artis peritus*) označava se lice koje ima specijalno znanje ili veštinu da čulima opazi i iskustvom proceni i oceni izvesne činjenice, okolnosti ili pojave za koje je opšte znanje i iskustvo sudije i ostalih učesnika u postupku nedovoljno i neadekvatno, ali i koje je sposobno da iskazuje i uopšte učestvuje u krivičnom postupku. Stoga svaka definicija veštaka obavezno podrazumeva njegovu procesnu sposobnost, moralnu podobnost ("besprekorne etičke kvalitete") i, iznad svega, stručnost. Uprkos tome, u teoriji postoje određene različitosti u određivanju obima i sadržaja pojma veštaka, a problem je utoliko značajniji što zakonodavci ni u Srbiji ni u Crnoj Gori nisu eksplicitno definisali veštačenje ni veštaka. Verovatno je i to jedan od bitnih razloga što i mnogi teoretičari, izbegavaju da izričito definišu pojam veštaka ili to čine deskriptivno, tj. preopširno i neprecizno, pa čak i tautološki.

U okvirima pravne doktrine se oko definisanja pojma veštaka javljaju i određene dileme u pogledu mogućnosti da se za veštaka odredi pravno lice. Ova dilema je u anglosaksonskom pravnom sistemu izlišna jer je tamo veštak zapravo stručni svedok (*Expert Witnes*), a svedočiti po prirodi stvari može samo fizičko lice. U evropsko-kontinentalnom pravu, uključujući i naše, ovaj problem je daleko složeniji. Tako na primer u austrijskom krivičnom postupku susrećemo fakultetsko veštačenje u oblasti hemije i medicine: istražni sudija odnosno sudeće veće se obraća rektoru univerziteta ili direktno dekanu odnosnog fakulteta koji imenuje dva referenta radi izrade ekspertize. Rezultate veštačenja verifikuje nastavničko veće odnosnog fakulteta i to u dve sednice, a o zauzimanju konačnog stava odlučuje se glasanjem. Zapisnik o veštačenju potpisuje dekan. Prema tome, ovo je očigledan primer određivanja pravnog lica za veštaka. [Milošević, 1997:47]

I u našem krivičnom postupku postoji mogućnost da se veštačenje poveri fakultetu ili bilo kojoj drugoj opštoj ili posebnoj naučnoj ustanovi. Tako je u Zakonu o uslovima za obavljanje poslova veštačenja (*Sl. glasnik SRS*, br. 16/87 i 17/87- u daljem tekstu ZVS) izričito navedeno da poslove veštačenja u Srbiji obavljaju: fizička lica; organizacije osnovane za obavljanje delatnosti veštačenja; državni organi i stručne, naučne i druge ustanove (fakulteti, instituti, zavodi i dr.). Međutim, u konkretnom krivičnom predmetu se kao veštak uvek pojavljuje fizičko lice, jer je propisano da je veštak dužan da se pojavi pred sudom i obrazloži svoj nalaz i mišljenje.

U slučajevima poveravanja veštačenja opštoj ili specijalizovanoj stručnoj ustanovi radi se samo o posrednom načinu određivanja stručnog lica za veštaka. Naime, u ovom

slučaju veštaka imenuje rukovodilac stručne ustanove umesto organa krivičnog postupka, ali samo veštačenje sprovode stručnjaci zaposleni u navedenoj ustanovi koji su uvek individualno odgovorni za dobijene rezultate. Situacija se ne menja ni u slučaju kada u procesu istraživanja učestvuju više stručnih lica u svojstvu veštaka, odnosno kada se radi o tzv. timskom veštačenju, zbog toga što i u ovom slučaju svaki veštak individualno odgovara za rezultate svoga rada.

Zaključuje se da u našem krivičnom postupku veštak može biti isključivo fizičko lice, i to samo ako je procesno sposobno i moralno podobno. Procesna sposobnost podrazumeva najpre apstraktnu sposobnost, tj. da je lice pravno i poslovno sposobno, i da mu nije izrečena mera zabrane obavljanja određenog zanimanja koje je u vezi sa veštačenjem. Istovremeno se traži i konkretna sposobnost, što znači da u konkretnom krivičnom predmetu nema nekog od osnova za isključenje ili izuzeće (u užem smislu) datog lica. Pod moralnom podobnošću u ovom smislu podrazumevaju se određeni etički kvaliteti kao što su principijelnost, objektivnost, istinoljubivost i slično. Takodje smatramo da je jedna od bitnih karakteristika moralne podobnosti veštaka i jasnost u njegovom izražavanju budući specifičan jezik struke, kao "jezik u jeziku", često nije razumljiv laicima pa ga treba učiniti razumljivijim i istovremeno ubedljivim za organ koji je odredio veštačenje. To, između ostalih, važi i za stručnjake iz oblasti informacionih tehnologija.

Stručnost fizičkog lica svakako je osnovni uslov za sticanje svojstva veštaka, budući da se od njega očekuje da svojim znanjem i iskustvom doprinese rasvetljavanju činjenica koje su predmet dokazivanja. Prema tome, najbitnije je da veštak poznaje svoju struku - nauku, tehniku, umetnost ili zanat. Pitanje kvantuma (kvaliteta i kvantiteta) neophodnog stručnog znanja je individualno i zavisi od konkretne krivične stvari, zapravo od pojedinačne činjenice koju, na osnovu stručnog znanja, treba otkriti ili utvrditi. U svakom slučaju veštak mora to da bude i u etimološkom smislu reči (stručnjak, oprobani poznavalac stvari) i to dvojako: u odnosu na laika - prosečnog građanina mora da poseduje viši nivo znanja iz pojedine naučne, tehničke ili druge oblasti (što se obično dokazuje formalno tj. diplomom), dok sa druge strane treba da iz oblasti svoje struke poseduje produbljeno znanje i posebno iskustvo koji ga čine naročito kompetentnim. Naime, lice koje poseduje široko (ekstenzivno) obrazovanje iz određene naučne ili stručne disciplin po pravilu nije dovoljno stručno za veštaka, tako da diploma o stečenom obrazovanju nije i ne može biti ključni kriterijum prilikom izbora veštaka.

Prema tome, sadržina, kvantitet i kvalitet posebnog stručnog znanja koje je neophodno da bi određeno fizičko lice steklo svojstvo veštaka u krivičnom postupku određuje se prema datim okolnostima u svakom pojedinačnom slučaju. Medjutim, i zakonodavac je propisao određene smernice u pogledu kontrole stručne sposobnosti veštaka, tako što je kod određivanja veštačenja dao prednost veštacima sa stalne liste sudskih veštaka. U skladu sa pozitivnim pravnim propisima (ZVS), lista stalnih sudskih veštaka za područje određenog suda u Srbiji određuje se rešenjem republičkog Ministarstva pravde ("Sekretarijata za pravosuđe i upravu). Svojstvo stalnog sudskog veštaka stiče se danom upisa u registar stalnih veštaka, a rešenje o upisu donosi republički ministar pravde ("Republički sekretar") na predlog sudova, drugih državnih organa i organizacija, kao i na zahtev samog zainteresovanog lica.

Osnovni uslovi koje fizičko lice treba da ispuni da bi steklo pravo na upis u registar stalnih sudskih veštaka su identični uslovima za zasnivanje radnih odnosa u državnim organima. Saglasno Zakonu o radnim odnosima u državnim organima (*Sl. glasnik RS*, br. 48/91, 66/91; 39/2002), u radni odnos u državnim organima Republike Srbije može se

primiti lice pod uslovima: da je državljanin SCG, da je punoletno, da ima opštu zdravstvenu sposobnost, da ima propisanu stručnu spremu, da nije osuđivano za krivično delo na bezuslovnu kaznu zatvora od najmanje šest meseci ili za kažnjivo delo koje ga čini nepodobnim za obavljanje poslova u državnom organu, kao i da ispunjava druge uslove utvrđene zakonom, drugim propisima ili aktom o sistematizaciji radnih mesta u organu.

Sledeći uslov koje fizičko lice treba da ispuni da bi steklo pravo na upis u registar stalnih sudskih veštaka predstavlja posedovanje potrebnog stručnog znanja i sposobnost za davanje nalaza i mišljenja u određenim vrstama veštačenja - što po autentičnom tumačenju zakonodavca znači najmanje srednje stručno obrazovanje ("odgovarajući četvrti stepen stručnosti"). Osim toga, izričito se traži i iskustvo potrebno za samostalan rad, posedovanje ljudskih i radnih kvaliteta koji lice čine podobnim za rad u svojstvu stalnog sudskog veštaka i za objektivno, uredno i blagovremeno izvršavanje veštačenja, kao i da takvo lice nije osuđivano za krivično delo koje ga čini nepodobnim za rad u svojstvu veštaka.

Imenovanje veštaka

Iz definicije pojma veštaka proizlazi da se stručno, procesno sposobno i moralno podobno fizičko lice može pojaviti kao veštak u krivičnom postupku jedino ako je izričito određeno tj. imenovano u tom svojstvu. U Srbiji i Crnoj Gori, kao i u većini zemalja evrokontinentalnog pravnog sistema, veštaka imenuje organ krivičnog postupka i to po sopstvenoj inicijativi ili na predlog stranaka. Imajući u vidu da je veštak po definiciji procesno nepristrastan, tj. da ne bi smeo biti zainteresovan za konačni ishod krivičnog postupka, ovakvo rešenje je svakako ispravnije i pragmatičnije od rešenja *common law* krivične procedure po kome veštaka imenuje stranka dok sam sud to čini u zaista izuzetnim situacijama. Tako, na primer, u američkom krivičnom postupku veštaka (*expert witnesses*) imenuju tj. biraju i plaćaju stranke koje u tom cilju često angažuju čitave grupe stručnjaka koje na sudjenjima vode stručne diskusije i tako usporavaju i poskupljuju postupak. [Farnsworth, 1973:111] U svakom slučaju imenovanju veštaka prethodi odluka o određivanju veštačenja, a na osnovu ispitivanja da li je za utvrđivanje neke sporne činjenice neophodna primena posebnog stručnog znanja.

Funkciju organa krivičnog postupka obavlja pozivni sudija (istražni sudija, sudija pojedinac, predsednik sudećeg veća), a izuzetno i ovlašćeno službeno lice organa unutrašnjih poslova kada izvodi pojedine procesne radnje dokazivanja u pretkrivičnom postupku i istrazi. Oni poseduju adekvatno pravničko obrazovanje i radno iskustvo, na osnovu čega im se i poverava uloga organa krivičnog postupka - a mogu da poseduju određena stručna znanja i iskustvo do čega su došli po bilo kom osnovu. U vezi sa tim postavlja se pitanje da li je sudija u obavezi da imenuje veštaka kod utvrđivanja onih spornih činjenica iz vanpravne oblasti koje se inače moraju utvrđivati primenom posebnog stručnog znanja, u slučaju kada on lično poseduje takvo stručno znanje?

Po ovom pitanju postoje različiti stavovi zakonodavaca u pojedinim zemljama, što je uticalo i na stav teoretičara. Međutim, stav je domaće procesne teorije da sudija ne sme da koristi vlastita stručna znanja, zanemarujući i isključujući veštačenje, što neki procesualisti svrstavaju u krivičnoprocesni princip obaveznosti veštačenja veštačenja. Prema tome, organ krivičnog postupka ne može da primenjuje vlastito stručno znanje, umenje i iskustvo za utvrđivanje ili ocenu neke važne činjenice u postupku, čak ni onda kada je to znanje sasvim adekvatno. Na osnovu toga se zaključuje da se u Srbiji i Crnoj

Gori mora odrediti veštačenje, i imenovati veštak uvek kada je za rešenje određenog činjeničnog pitanja zakonodavac to izričito predvideo (obavezni slučajevi veštačenja), kao i u svim slučajevima kada uvidi da je za utvrđivanje neke činjenice u postupku neophodno posebno stručno znanje i umenje (princip obaveznosti) [Vodinelić i dr, 1986 : 300, 301].

S druge strane, posedovanje stručnog znanja od strane sudije ili nekih od članova sudskog veća svakako je poželjno i korisno u postupku, naročito kod ocene iskaza veštaka. Ovo iz razloga što i činjenice utvrđene veštačenjem podležu slobodnoj oceni suda. Pored toga, informisanost i upućenost organa krivičnog postupka u mogućnosti primene određenih metoda naučnog istraživanja i njihovu efikasnost može biti od koristi kod izbora materijala za istraživanje veštaka, procene neophodnosti određivanja veštačenja, izbora pojedinog stručnjaka za veštaka i tome slično. Najzad, ovo može sprečiti logičku grešku poznatu kao "argument strahopoštovanja prema autoritetim" (*argumentum ad verecundiam*) koja se sastoji u tome da se sporna teza dokazuje pozivanjem na nečiji autoritet. U ovu grešku u sudskoj praksi se ponekad zapada kada je u pitanju nesaglasnost mišljenja veštaka. U takvim situacijama ne ispituje se logička sanga njihovih argumenata, već se njihova mišljenja vrednuju prema titulama, godinama staža, renomeu i slično [Modly, 1990:241].

Inače, jedan od najrasprostranjenijih načina kontrole stručnih kompetencija veštaka u krivičnoj proceduri jeste postojanje već pomenute liste veštaka, koja je faktički obavezna za sud i stranke prilikom izbora veštaka. Naime zakonodavac predviđa da se "ako za koju vrstu veštačenja postoje kod suda stalno određeni veštaci, drugi veštaci mogu odrediti samo ako postoji opasnost od odlaganja, ili ako su stalni veštaci sprečeni, ili ako to zahtevaju druge okolnosti" (čl. 113. st. 4 ZKP; čl. 112 st. 4 ZKP CG). Iz ove odredbe proizlazi zaključak da listu stalnih sudskih veštaka zakonodavac i dalje uzima kao dokazno sredstvo za kontrolu veštakovih stručnih kompetencija, koje omogućuje brz i uspešan izbor veštaka, pa procesnu radnju određivanja veštaka svodi na izbor imena lica odgovarajuće struke sa postojeće liste. [Soković, 1995:68]

Organ krivičnog postupka je, po intenciji zakonodavca, obavezan da u konkretnom slučaju za veštaka imenuje stručnjaka sa ove liste. Izvan spiska veštak se može odabrati samo izuzetno i to iz opravdanih razloga koje bi trebalo obrazložiti u aktu o imenovanju, pri čemu nema značaja da li se takav stručnjak nalazi na listi drugog suda ili uopšte nije stalni sudski veštak. Ovakvo rešenje nalazi se i u odgovarajućim odredbama Francuskog i Nemačkog prava, i to kako u pogledu izbora veštaka izvan sudske liste, tako i u pogledu potrebe da se motiv takvog izbora obrazloži.

Nesumnjivo je da ovakvo rešenje za sud predstavlja izuzetnu pomoć, međutim, analiza načina na koji se formira lista stalnih sudskih veštaka pokazuje da pitanje uslova za izbor kompetentnog veštaka adekvatnog specijalističkog profila i dalje ostaje bez odgovarajućeg rešenja. Naime, već je izneto da se od budućeg veštaka zahteva samo određeni stepen stručne spremlje i nikakvi dodatni uslovi u smislu njegove faktičke podobnosti za vršenje veštačenja raznih profila. U tom smislu ne postoje jasno određeni standardi, a nema ni atesta ili sertifikata dobijenog od strane, po struci, nadležnog organa. Neki davni pokušaji stvaranja Etičkog kodeksa veštaka nisu doprineli razvijanju etike ove delatnosti i unapređenju njegove opšte funkcije, niti su doneli nešto novo u regulisanju moralnih i etičkih principa sudskih veštačenja osim naglašavanja onih zahteva koji su već obuhvaćeni procesnim normama [Soković, 1995:68,69].

U ovom pogledu već duži niz godina nema nikakvog progresu. Odgovornost za takvo stanje u velikoj meri snosi i sam zakonodavac, koji tragično kasni u pogledu bilo

kakvih intervencija u zakonskom regulisanju organizacije poslova veštačenja. Naime u Crnoj Gori za sada uopšte nema odgovarajućeg zakona dok je u Srbiji takav zakon (ZVS) donet još 1987 godine, zbog čega odražava potpuno drugačiju društvenu stvarnost. Zbog toga se treba krajnje afirmativno odnositi prema izraženoj inicijativi Udruženja sudskih veštaka za informacione tehnologije za donošenje novog Zakona o veštačenju, ali i prema radnoj verziji tog Zakona.

Jasno je da u takvim uslovima potpunosti izostaje i preventivno dejstvo veštačenja. Utvrđivanje uslova i uzroka koji su doveli do izvršenja krivičnog dela, upozoravanje na faktore koji i dalje mogu da prouzrokuju protivpravno ponašanje, predlozi stručnog, tehničkog, pravnog ili organizacionog karaktera usmeri na otklanjanje uslova i uzroka koji su doveli do krivičnog dela i ukazivanje na faktore rizika za moguća buduća kriminogena ponašanja, izostaje u najvećem broju slučajeva. Insistiranje na njima u okolnostima već neefikasnog i otežanog veštačenja pojavljuje se kao necelishodno i suvišno [Soković, 1997:185; Milošević, 2002:421].

Vrste odgovornosti veštaka

Rasvetljenje i rešenje krivične stvari u velikoj meri, a često i fundamentalno, zavisi od valjanosti iskaza veštaka. Naime, taj iskaz mora biti objektivan i nepristrasan, jer to proističe iz svojstva veštaka kao procesno nezainteresovanog subjekta. U svakom slučaju, veštak je dužan da iskazuje tačno, što znači da potpuno i verno reprodukuje činjenice i stanja koja je sopstvenim čulima opazio tokom veštačenja u užem smislu. Uprkos tome, moguće je da iskaz veštaka objektivno ne bude tačan zbog neznanja ili zbog aljkavosti veštaka, ali i zbog hotimično pogrešnog, tj. lažnog iskazivanja. Moguće je da uopšte i ne dođe do iskaza jer veštak neopravdano odbija da iskazuje u konkretnom krivičnom postupku, ili ako neopravdano prekorači rok koji mu je ostavljen za pismeno podnošenje izveštaja. U svakoj od navedenih situacija postavlja se pitanje odgovornosti veštaka, s obzirom na nesumnjivo veliku važnost i uticaj njegovog iskaza na donošenje sudske odluke.

Valjanost iskaza prvenstveno zavisi od savesnosti i ličnog poštenja stručnjaka koji je veštačio u datom krivičnom postupku. U teoriji se opravdano uzima da se savesnost i poštenje kao unutrašnje, moralne kategorije zakonom ne mogu regulisati, ali da se pravnim merama kao spoljnim sredstvima ipak može uticati na subjektivnu istinitost iskaza. Reč je o pretnji krivičnom kaznom za davanje lažnog iskaza, pretnji božijom kaznom kod religiozne zakletve, ili opomeni na savest kod svetovne zakletve, uzimanju svečane izjave ili prosto opomeni pre davanja iskaza. [Vasiljević, 1981:282]. Naš zakonodavac u tom smislu predviđa meru pretnje krivičnom sankcijom za lažno iskazivanje, ali i opomenu na savest u vidu laičke zakletve.

Tako se u Zakoniku o krivičnom postupku Republike Srbije (*Sl. list SRJ*, br. 70/2001 i 68/2002), odnosno u Zakoniku o krivičnom postupku Republike Crne Gore (*Sl. list RCG*, br. 71/2003) propisuje da će se, pre početka veštačenja, veštak pozvati da predmet veštačenja brižljivo razmotri, da tačno navede sve što zapazi i nađe, da svoje mišljenje iznese nepristrasno i u skladu da pravilima nauke ili veštine, kao i da će se posebno upozoriti da davanje lažnog iskaza predstavlja krivično delo. Očigledno je da se opomena i zakletva odnose na identične zahteve koji se postavljaju veštaku, te da se u oba slučaja aludira na njegovu savest. Upozorenje da je davanje lažnog iskaza krivično delo doprinosi i definitivnom otklanjanju pravne zablude.

Veštak polaže zakletvu isključivo pred sudom, i to usmeno. Po pravilu on to čini na glavnom pretresu, a u prethodnim fazama samo ako postoji bojazan da objektivno (zbog bolesti i sl.) neće moći da prisustvuje pretresu. U svakom slučaju to mora biti pre saslušanja, jer je zakletva veštaka uvek prethodna, obećavajuća (*iuramentum promissorium*). Promisrna zakletva veštaka karakteristična je i za uporedno pravo, na primer u anglosaksonskom sistemu veštak polaže zakletvu pre nego što otpočne preliminarno ispitivanje čiji je cilj da se utvrdi njegova stručna kompetentnost u konkretnom slučaju (*voire-dire*). Najzad, zakonodavci u Srbiji i Crnoj Gori ne propisuju potrebu upozorenja veštaka na značaj zakletve jer je, kao najobrazovanije stručno lice u postupku, veštak po definiciji sposoban da shvati suštinu iskaza i zakletve.

Posebno treba istaći da veštaci iz stručnih ustanova i državnih organa uopšte ne polažu zakletvu, dok se stalno postavljeni sudski veštaci samo podsećaju na zakletvu koju su položili prilikom postavljanja. To znači da se zakletva, može zahtevati jedino od individualnih stručnjaka van liste stalnih sudskih veštaka. Pri tome treba imati u vidu da je zakletva veštaka prema čl. 117 st. 2 Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije obavezna, dok je prema čl. 120 st. 2 Zakonika o krivičnom postupku Republike Crne Gore zakletva veštaka je i dalje fakultativna.

Neodgovorno i neblagovremeno ispunjavanje obaveza od strane konkretnog stručnjaka imenovanog u tom svojstvu, negativno utiče na procesnu ekonomiju i disciplinu, a može usložiti i samo rešavanje krivične stvari. Za takve slučajeve se propisuju i adekvatne sankcije. Naime, ako veštak koji je uredno pozvan ne dođe, a izostanak ne opravda, ili ako odbije da veštači bez opravdanog razloga - može se kazniti novčano, i to u Srbiji veštak-pojedinac do 10 000, a stručna ustanova do 50 000 dinara, a u Crnoj Gori veštak-pojedinac do 1000 evra, a stručna ustanova do 5000 evra. Identična sankcija predviđena je i za veštaka koji nije dao traženi nalaz i mišljenje, odnosno pismeni izveštaj u roku određenom u naredbi za veštačenje. Smatra se da određivanje ovog roka u naredbi suda i propisivanje posledica koje nastupaju kada veštak prekrši taj rok, imaju za cilj povećanje procesne efikasnosti u obavljanju ove dokazne radnje, koja se svrstava u bitne faktore usporavanja i dugotrajnosti krivičnog postupka.

U slučaju neopravdanog izostanka veštak može i prinudno da se dovede, pri čemu snosi i troškove svog dovođenja, odlaganja istražne radnje i glavnog pretresa i druge troškove koji su prouzrokovani njegovom krivicom. Najzad, ako veštak na glavnom pretresu ometa red ili se ne pokorava naređenjima predsednika veća za održavanje reda, opomenuće ga predsednik veća. Ako ta opomena bude bezuspešna, veće može narediti da se veštak udalji iz sudnice, a može ga i novčano kazniti do 10 000 dinara u Srbiji, odnosno do 1000 evra u Crnoj Gori.

Posebno treba istaći da je u postupku za dela organizovanog kriminala u Republici Srbiji povreda dužnosti veštaka još rigoroznije sankcionisana. Tako je Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala (*Sl. glasnik RS*, br. 42/2002 i 39/2003) propisano da istražni sudija, odnosno predsednik veća Posebnog odeljenja Okružnog suda dužan da odredi rok u kome se mora sprovesti potrebno veštačenje i dostaviti nalaz i mišljenje – a najduže 90 dana. U slučaju prekoračenja tog roka biće novčano kažnjen subjekt kome je veštačenje povereno, i to veštak-pojedinac do 20 000, pravno lice (npr. stručna ustanova) do 100 000, a odgovorno lice u pravnom licu do 20 000 dinara. U slučaju ponovnog prekoračenja roka u toku iste godine, pored izrečene novčane kazne, predsednik Posebnog odeljenja Okružnog suda

može predložiti ministru pravde upravnu meru brisanja sa spiska veštaka, sa privremenom zabranom bavljenja veštačenjem u trajanju do tri godine.

Za nekvalitetno, nestručno, neobjektivno i nepotpuno veštačenje, veštak uvek snosi moralnu odgovornost, a može snositi i radno-disciplinsku odgovornost ukoliko za to postoje odgovarajuće pretpostavke. S druge strane, krivična odgovornost veštaka moguća samo ukoliko je iskazivao u postupku, i to ako je lažno iskazivao (u smislu lažnog nalaza i mišljanja ili samo nalaza ili samo mišljanja) ili ako se steknu elementi nekog drugog krivičnog dela protiv pravosuđa. Tako može odgovarati za povredu tajnosti postupka ako se ogлуši o upozorenje da odavanje tajne predstavlja posebno krivično delo, odnosno ako prekrši tajnu o onome što je saznao u postupku.

Lažno iskazivanje u svojstvu veštaka u krivičnom postupku predstavlja teži oblik ispoljavanja krivičnog dela davanja lažnog iskaza, za koji je u Srbiji zaprećenje kazna zatvora od šest meseci do pet godina, dok je u Crnoj Gori zaprećena blaža kazna - od tri meseca do pet godina zatvora. U oba slučaja, ako je takvo iskazivanje proizvelo osobito teške posledice po okrivljenog, postojaće teži oblik ovog krivičnog dela za koji je u Srbiji zaprećena kazna zatvora od najmanje jedne godine, a u Crnoj Gori od jedne do osam godina. Predviđena je i mogućnost blažeg kažnjavanja veštaka koji opozove svoj lažni iskaz pre donošenja konačne sudske odluke, pod uslovom da je to učinio dobrovoljno, a bez obzira na motive i pobude samog opozivanja. U tom slučaju i u Srbiji i u Crnoj Gori kazniće se novčano ili zatvorom do tri meseca, a može se i osloboditi od kazne.

Zaključak

Krivična stvar je po svojoj sadržini i prirodi veoma složena, a za njeno uspešno rasvetljenje i rešenje je neophodno utvrditi brojne pravno-relevantne i druge činjenice u zakonito pokrenutom i sprovedenom krivičnom postupku. Da bi organ krivičnog postupka mogao da što uspešnije rasvetli i reši krivičnu stvar potrebna mu je pomoć drugih krivičnoprocesnih subjekata, u prvom redu onih koji su nosioci posebnog stručnog znanja i umenja i koji pružaju organu krivičnog postupka stručnu pomoć na planu dokazivanja ili pomoć u vezi sa tim. Takve procesne subjekte nazivamo stručnim licima u krivičnom postupku. Polazeći od suštine veštaka kao stručnog lica, može se zaključiti da je to stručno, procesno sposobno i moralno podobno fizičko lice koje pruža pomoć organu krivičnog postupka u otkrivanju i utvrđivanju onih činjenica za čije je otkrivanje i utvrđivanje potrebno posebno stručno znanje ili umenje.

Zakonodavci Srbije i Crne Gore samo izuzetno upućuju organa krivičnog postupka da u svojstvu veštaka imenuje lice određenog profila stručnosti, i to lekara specijalistu za sudsku medicinu i stručnjaka zaposlenog u ustanovi za toksikološka ispitivanja. Ovo stoga što bi izuzetno teško, a i necelishodno, bilo nastojanje da se apriorno odrede sve nauke, tehnike, veštine, umetnosti ili zanati koje, u svakoj pojedinačnoj situaciji, treba da poseduje veštak. Nasuprot prošlim vremenima kada su veštaci najčešće bili isključivo zanatlije i lekari, u savremenom krivičnom postupku mogu da veštače psiholozi, mineralozi, hidrolozi, antropolozi, inženjeri, arhitekte, pedagozi, balističari, istoričari, meteorolozi itd. To posebno važi za eksperte iz oblasti informacionih tehnologija, čije je posebno stručno znanje od esencijalnog značaja za borbu protiv najsofisticiranijih oblika tzv. novog kriminaliteta.

U svakom slučaju veštak mora to da bude i u etimološkom smislu reči (stručnjak, oprobani poznavalac stvari) i to dvojako: u odnosu na laika - prosečnog građanina mora da poseduje viši nivo znanja iz pojedine naučne, tehničke ili druge oblasti (što se obično dokazuje formalno tj. diplomom), dok sa druge strane treba da iz oblasti svoje struke poseduje produbljeno znanje i posebno iskustvo koji ga čine naročito kompetentnim. Naime, lice koje poseduje široko (ekstenzivno) obrazovanje iz određene naučne ili stručne disciplin po pravilu nije dovoljno stručno za veštaka, tako da diploma o stečenom obrazovanju nije i ne može biti ključni kriterijum prilikom izbora veštaka.

Odgovornost veštaka za valjano obavljanje veštačenja, odnosno za tačno iskazivanje u postupku uvek je lična i moralna, a može biti i procesna, radno-disciplinska i krivičnopravna. Lična (individualna) odgovornost veštaka postojaće i u situaciji kada je veštačenje poverenopravnom licu. Lažno iskazivanje veštaka predstavlja krivično delo, što znači da u našem postupku nema i ne može biti anonimne odgovornosti za veštačenje. Krivična odgovornost veštaka moguća je i ako se steknu elementi nekog drugog krivičnog dela protiv pravosuđa, na primer za povredu tajnosti postupka ako se ogлуši o upozorenje da odavanje tajne predstavlja posebno krivično delo, odnosno ako prekrši tajnu o onome što je saznao u postupku.

Literatura

Arcaro, G., *Criminal investigation: Forming Reasonable Grounds*, Ontario: Jordan Publication Inc, 1994.

Bonavolonta, L., *Nuovissimo manuale de procedura penale*, Milano: Tirola editore S. p. a., 1994.

Budimlić, M., "Potrebe za proučavanjem kriminaliteta vezanog za kompjutere i informacione sisteme u Bosni i Hercegovini", u: *Dnevi varstvoslovja* (zbornik materijala), Bled: VPVŠ, 2001, pp. 367-376.

Clark, L. G., "Znanstvenik kao vještak", u: *Izbor*, Zagreb, br.4(1990), str.264-274.

Farnsworth, E.A., *Uvod u pravni sistem SAD*, Beograd: Savremena administracija, 1973.

Gerds, F., "Pravni problemi dokaza vještačenjam", u: *Izbor*, Zagreb, br.4(1966), str.382-392.

Krapac, D., "O vještačenju u krivičnom postupku s osobitim osvrtnom na vještačenje telesnih ozleda", u: Zečević D. i dr, *Vještačenje težine telesnih ozljeda u krivičnom postupku*, Zagreb: Informator, 1985, str. 3-24.

Leimanzik, J; Tietz, R., "Betrug mit Telefonkarten: Manipulationen mit Telefonkartensimulatoren (TKS)", in: *Kriminalistik*, num. 3(1998), pp. 199-201.

Lipczynska, M., Ponikowski W., "Za jedinstvenu interpretaciju nekih spornih pojmova s područja ekspertize", u: *Izbor*, Zagreb, br.2-3(1983), str.204-212.

Loreh, S. "Ermittlungen im Internet: eine Zwischenbilanz und Standortbestimmung", in: *Kriminalistik*, num. 5(2001), pp. 328-333.

Mann, D, Sutton, M. "Kriminalitet na Internetu: promjene u načinu izvršenja krađa", u: *Izbor*, Zagreb, br. 4(1999), str. 280-303.

Matijević, D. "Krivični postupak u rukama vještaka", u: *Vještak* br. 2 (1983), str. 8-14

Milošević, M., "Neki aspekti delovanja pripadnika policije u sprečavanju zloupotrebe savremene nauke i tehnologije" u: *Mesto i uloga policije u prevenciji kriminaliteta* (zbornik radova), Beograd: Policijska akademija, 2002, str. 411-423.

Milošević, M., *Stručna lica u krivičnom postupku*, Beograd: Policijska akademija, 1996.

Modly, D., *Organi unutrašnjih poslova i primjena čl.154 ZKP-a*, Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, 1990.

Orlov, Ju., "Lica, obladajušće specialnim poznanimi kao subiekt ugovnog processa", in: *Sovetska Justicia*, No.8(1988), pp.14-15.

Petruhin, I. L., *Ekspertiza kak sredstvo dokazivaniy v sovietskom ugovnom processe*, Moskva: Nauka, 1964.

Soković, S., *Veštačenje kao dokaz u krivičnom postupku*, Kragujevac: Pravni Fakultet, 1997.

Soković, S., "Problemi veštačenja u krivičnom postupku", u: *Kriminalitet u Jugoslaviji i neka pitanja predstojeće reforme jugolovenskog kaznenog zakonodavstva* (Zbornik), Beograd, 1995, str.63-74.

Stevanović, Č., "Položaj veštaka u krivičnom postupku", u: *Zbornik Pravnog fakulteta*, Niš, 1974, str. 235-253.

Vasiljević, T. *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, Beograd: Savremena administracija, 1981

Vodinelić, V. ii dr; *Saobraćajna kriminalistika*, Beograd: Savremena administracija, 1986.